

מצות סיפור יציאת מצרים

המקור למצוה

אחת המצוות המתקיימות בליל הסדר היא מצות "והגדת לבנך" - סיפור יציאת מצרים. בשיעור זה נעיין בדבריו של הרמב"ם במצוה זו, ומתוך כך נברר את מקורותיה וגדריה. כתב הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קנ"ז):

מצוה קנ"ז היא שציונונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר מניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר, וכל מי שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם, ומה שעשו לנו המצרים מעַןִל וחמס, ואיך לקח השם נקמתנו מהם, ובהודות לו על מה שגמלנו מחסדיו - יהיה יותר טוב, כמו שאמרו: כל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, והכתוב שבא על הציווי הזה הוא אמרו: "והגדת לבנך ביום ההוא וגו'", ובא הפירוש: "והגדת לבנך", יכול מראש חדש, תלמוד לומר "ביום ההוא", אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, תלמוד לומר "בעבור זה", לא אמרתי אלא בשעה שיש מצוה ומרור מונחים לפניך, כלומר מתחלת הלילה אתה חייב לספר. ולשון מכילתא: מכלל שנאמר "כי ישאלך בנך", יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אין אתה מגיד לו, תלמוד לומר "והגדת לבנך", אף על פי שלא שאלך, אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו, בינו לבין אחרים מנין, תלמוד לומר "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה", כלומר שהוא צוה לזכרו, כמו אמרו "זכור את יום השבת לקדשו". וכבר ידעת לשון אמרם: אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה כולה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, וכבר התבארו משפטי מצוה זו בסוף פסחים.

בהלכה הגדיר הרמב"ם כך (הל' חמץ ומצה פ"ז ה"א):

מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן, שנאמר: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", כמו שנאמר: "זכור את יום השבת". ומנין שבליל חמשה עשר, תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה", בשעה שיש מצוה ומרור מונחים לפניך, ואף על פי שאין לו בן. אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים, וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח.

שני פסוקים הביא הרמב"ם כמקור למצוה בכל אחד מן המקומות. האחד (שמות י"ג, ג):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יִצְאָתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים כִּי בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ.

והשני (שם, ח):

וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעִבּוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם.

יש להבין לשם מה מביא הרמב"ם שני פסוקים, וביותר יש להבין את הסדר בו מביא הרמב"ם את הפסוקים: בספר המצוות הקדים את הפסוק: "והגדת לבנך", ובי"ד החזקה הקדים את הפסוק: "זכור את היום הזה". עיון בפסוקים ובפירושי רש"י עליהם מעורר שאלות נוספות.¹ רש"י בפסוק ג' כותב:

זכור את היום הזה - למד שמזכירין יציאת מצרים בכל יום.

אמירה זו קשה מעט, שכן במשנה למדו מצות זכירת יציאת מצרים מפסוק אחר (ברכות פ"א מ"ה):

מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, עד שדרשה בן זומא, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך", "ימי חייך" - הימים, "כל ימי חייך" - הלילות. וחכמים אומרים: "ימי חייך" - העולם הזה, "כל" - להביא לימות המשיח.

הרי שמצות זכירת יציאת מצרים בכל יום נלמדת מן הפסוק (דברים ט"ז, ב-ג):

וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשַׁבֵּן שְׁמוֹ שָׁם. לֹא תֹאכַל עָלָיו חֶמֶץ שְׁבַע יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מִצּוֹת לַחֵם עֲנִי כִּי בְּחֶפְזוֹן יִצְאָתָּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ.

מדוע, אם כן, מביא רש"י את חובת זכירת יציאת מצרים בכל יום בפסוק שונה מכפי שלמדו חכמים? על הפסוק בדברים, ממנו למדו חכמים, כותב רש"י:

למען תזכר - על ידי אכילת הפסח והמצה את יום צאתך.

וכלל לא הזכיר את מצות זכירת יציאת מצרים, והדבר דורש עיון. אף שיטת הרמב"ם בענין זה קשה. בהלכה הביא הרמב"ם את החובה להזכיר יציאת מצרים בכל יום (הל' קריאת שמע פ"א ה"ג):

¹ עי' במנחת חינוך (מצוה כ"א) שעמד על חלק מן השאלות.

אף על פי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים, ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך"...

אף על פי כן, לא מנה הרמב"ם בספר המצוות מצוה להזכיר יציאת מצרים בכל יום, והדבר צריך עיון.

ביאור המקראות

נמצא, שיש שלושה פסוקים המתייחסים לצורך לזכור ולהזכיר את יציאת מצרים - א. "זכור את היום הזה". ב. "והגדת לבנך". ג. "למען תזכור את יום צאתך". הפסוק השלישי: "למען תזכור את יום צאתך", מובא בכתוב כטעם לאיסור אכילת חמץ ולמצות אכילת מצה:

לֹא תֹאכַל עָלְיוֹ חֻמֶּץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלְיוֹ מִצּוֹת לֶחֶם עֲנִי כִּי בְּחַפְזוֹן יֵצְאֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ.

נראה, שבהתייחסות לענין זה נחלקו רש"י והרמב"ם. רש"י הבין שפסוק זה הוא טעם למצוות הפסח. אולם, יש ללמוד מכאן ענין נוסף. העובדה שהתורה קובעת מצוה שמטרתה היא זכירת יציאת מצרים, מלמדת שאמנם ציוותה התורה באחד ממקראותיה לזכור את יציאת מצרים. מכאן למד רש"י, שיש פסוק במקום אחר בתורה, שהוא המקור הראשוני לחובה זו, וזהו הפסוק: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים". על כן בפסוק זה כתב רש"י: "למד שמזכירין יציאת מצרים בכל יום". זהו המקור למצוה זו, והתורה משתמשת בערך זה בספר דברים, כטעם למצוות החמץ והמצה.

הרמב"ם הבין אחרת. מכיון שהפסוק בספר דברים - "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" - הוא טעם למצוות הפסח, הרי שאיננו יכול להימנות כמצוה מתרי"ג מצוות, כפי שכתב הרמב"ם בשורש החמישי משרשי ספר המצוות:

השרש החמישי, שאין ראוי למנות טעם המצוה מצוה בפני עצמה.²

² אמנם, בפירוט השורש הזה מתייחס הרמב"ם ללאוין בלבד: "פעמים יבוא בטעם המצות דמיון לאוין, ויחשב בהם מהם מכלל מה שימנה ביחוד, וזה כאמרו: 'לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה וגו' ולא תחטיא את הארץ', הוא טעם לאסור מה שקדם, כאילו יאמר: כי אתה אם תעשה זה תרבה ההפסד בארץ. וכאמרו: 'אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ', וכן אמרו: 'ולא תטמאו בהם ונטמתם בהם' אחר זכרו איסור המינים שנאסרה אכילתן, כאילו הוא יספר כי עשיית זה שהזהיר ממנו הוא טומאת הנפש. ובבאור אמרו בספרי באמרו יתברך אחר שהקדים האזהרה מקחת כופר לרוצח: 'ולא תטמא את הארץ', מגיד הכתוב ששפכת דמים מטמא את הארץ. הנה כבר התבאר כי זה הלאו הוא טעם הלאו הקודם, לא שהוא דבר אחר. וכן אמרו: 'ומן המקדש לא יצא ולא יחלל', הא אם יצא חלל. וכבר טעה זולתנו בזה השורש גם כן, ומנה אלו הלאוין כולם מבלתי השתכלות, ואמנם יבוש מי שמנה אותם כשישאלוהו ויאמרו לו: זה הלאו מאיזה דבר

אולם, בכך שהתורה ראתה לנכון לציין כי מצוות הפסח נועדו לזכור את יציאת מצרים, הבין הרמב"ם שיש ערך בזכירת יציאת מצרים אף כי אין זו מצוה בתרי"ג המצוות, ועל כן הזכירו בהלכה. יש בכך "מצוה", אך לא מכלל תרי"ג המצוות. את שני הפסוקים האחרים למד הרמב"ם, בעקבות המכילתא המובאת גם בספר המצוות, כיחידה אחת. זו לשון המכילתא (מכילתא דרשב"י, י"ג, ג):

"ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה", מכלל שנאמר "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר", יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו, תלמוד לומר "והגדת לבנך", אף על פי שאינו שואלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו, בינו לבין אחרים מנין, תלמוד לומר "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה".

הרמב"ם למד מן המכילתא, כי שני הפסוקים יחד בונים את צורת קיום המצוה של סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו בניסן. הפסוק "והגדת לבנך" מלמד כי יש לספר לבן על פי דעתו, ועוד הלכות התלויות בכך שהמצוה מתקיימת בסיפור של האב לבנו. הפסוק "זכור את היום הזה" מלמד כי אין המצוה תלויה בבן, ואף בינו לבין עצמו עליו לקיים מצוה זו.

לסיכום:

הפסוק: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" מובא כטעם למצוות הפסח, ולא כמקור למצוה נפרדת. רש"י צירף פסוק זה לפסוק בספר שמות: "זכור את היום הזה", והבין כי בספר שמות מצוי המקור למצוות הזכירה. הרמב"ם צירף את שני הפסוקים בספר שמות ולמד ששניהם יחד מלמדים את צורת המצוה של סיפור יציאת מצרים, וזכירת יציאת מצרים איננה מצוה מתרי"ג אף כי יש בכך ערך.

ביאור שיטת הרמב"ם

הפסוק העיקרי המלמד על החובה לספר ביציאת מצרים בליל ט"ו בניסן הוא:

וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֶבְרַת זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מֵמִצְרָיִם.

משום כך פתח בו הרמב"ם בספר המצוות בהביאו את הגדרת המצוה. עם זאת, הביא הרמב"ם גם את הפסוק השני, "זכור את היום הזה" ואת דברי המכילתא,

---

מזהיר, ולא יהיה לו אז מענה כלל, ובוזה יתבאר ביטול מנינו. וזה מה שכוננו לבארו בשורש זה". האם כוונת הרמב"ם היא שרק בלאוין כלל זה נכון, ובעשין ניתן למנות את טעמי המצוות כמצוות בפני עצמן? אין זה נראה, שכן מצד הענין שוים העשין והלאוין. נראה שהרמב"ם הרגיש את הלאוין משום שבכך הוא שונה ממי שקדם לו שמנה את טעמי הלאוין כמצוות נפרדות, ועל כן, ברצונו להוכיח את צדקת מניינו על פני המניינים שקדמו לו, מתייחס הרמב"ם ללאוין בלבד, ובכל אופן נכון כלל זה גם לעשין.

ללמדנו שפסוק זה איננו מצוה נוספת, אלא הוא השלמה למצות הסיפור, והוא מוסיף פרטים נוספים ומצבים נוספים שבהם מתקיימת המצוה. בהלכה, לעומת זאת, בונה הרמב"ם את הדברים בסדר שונה. הפתיחה היא בפסוק הכולל יותר מבחינה הלכתית, וזהו "זכור את היום הזה", שאיננו מוגבל רק לבן, וההמשך - ועימו פירוט ההלכות - הוא על פי הפסוק הקובע כיצד יש לקיים את המצוה, בדרך של הגדה לבן, דבר המגדיר את פרטי המצוה, וכפי שמפרט הרמב"ם בהלכות הבאות.

נמצא, שבספר המצוות פותח הרמב"ם בפסוק "והגדת לבנך", אך פירוט המצוה מובא על פי הפסוק "זכור את היום הזה". בי"ד החזקה פותח הרמב"ם בפסוק "זכור את היום הזה", אך פירוט המצוה הוא על פי הפסוק "והגדת לבנך".

על פי דברים אלה יש לבאר הבדל נוסף בין ספר המצוות ובין הי"ד החזקה. בספר המצוות מוגדרת המצוה:

מצוה קנ"ז היא שציוונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר מניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר...

כלל לא מזכיר הרמב"ם את החיוב לספר לבנים על פי דעתו של בן וכדומה. בי"ד החזקה, לעומת זאת, מרחיב הרמב"ם בחיוב לספר לבן ובדרך שבה יש לעשות זאת, וכלל לא מזכיר את "צחות לשון המספר" (הל' חמץ ומצה פ"ז ה"ב-ג):

מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו, שנאמר: "והגדת לבנך". לפי דעתו של בן אביו מלמדו, כיצד אם היה קטן או טיפש אומר לו: בני, כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחירות. ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו על ידי משה רבינו, הכל לפי דעתו של בן.

וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו, ויאמרו: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, עד שישב להם ויאמר להם: כך וכך אירע, וכך וכך היה. וכיצד משנה, מחלק להם קליות ואגוזים, ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו, וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו. אין לו בן אשתו שואלתו, אין לו אשה שואלין זה את זה: מה נשתנה הלילה הזה, ואפילו היו כולן חכמים. היה לבדו שואל לעצמו: מה נשתנה הלילה הזה.

בספר המצוות מדגיש הרמב"ם את חובת הסיפור אף במקרה שאין לו בן, ובהלכה מדגיש הרמב"ם את חובת הסיפור לבנים. מדוע שינה הרמב"ם ממקום למקום? ההלכות בי"ד החזקה מובנות. החיוב הבסיסי הוא לספר לבן, ועל כן מדגיש הרמב"ם את הדרך בה יש לעשות זאת. לא ניתן לספר לבן "על פי צחות לשון

המספר", ויש להתאים את הסיפור לדעתו וליכולת הקיבול של הבן. הרי זה בחינת דברי הרמח"ל (אדיר במרום עמ' צ"ג):

שאינן המשפיע משפיע לפי בחינת עצמו אלא לפי בחינת המקבל ממנו.

על כן צריך האב להתאים את השפע שהוא משפיע בליל הסדר לדעתו של הבן המקבל ממנו.

מדוע, אפוא, השמיט הרמב"ם ענין זה בספר המצוות? אין עניינו של ספר המצוות להביא את ההלכות, אלא את הגדרת המצוה. בהגדרת המצוה רצה הרמב"ם להדגיש כי אף הפסוק "זכור את היום הזה" הוא חלק מן המצוה, ועל כן הביא את ההגדרה המשותפת לשני הפסוקים, וזהו המקרה שבו אין לאדם בן, ואף על פי כן הוא חייב לספר ביציאת מצרים. בספר המצוות הביא הרמב"ם בעיקר את הנלמד מן הפסוק "זכור", כדי לכלול אף אותו במצוה, אף שצורת המצוה במצב הרגיל, בו אדם מספר לבנו, נלמדת מן הפסוק "והגדת לבנך" - כפי שפירט הרמב"ם בי"ד החזקה.

"פסח מצה ומרור"

בהמשך הדברים (ה"ה) מבאר הרמב"ם את החובה להזכיר את שלושת הדברים העיקריים בליל הסדר:

כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בליל חמשה עשר לא יצא ידי חובתו, ואלו הן: פסח, מצה ומרור. פסח, על שם שפסח המקום ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים, שנאמר: "ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו'". מרורים, על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים. מצה על שם שנגאלו. ודברים האלו כולן הן הנקראין הגדה.

יש להעיר, שבפירוט הדברים הקדים הרמב"ם את המרור למצה, וזהו דבר הדורש עיון.

אף בספר המצוות מפרט הרמב"ם מה יש לכלול בסיפור יציאת מצרים, וכולל שלושה עניינים אלה:

א. "וכל מי שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם" - כנגד הפסח, המבטא את השגחת ה' על ישראל ופסיחתו על בתיהם.

ב. "ומה שעשו לנו המצרים מעֶוֹל וחמס" - כנגד המרור, המזכיר את רשעת המצרים.

ג. "ואיך לקח השם נקמתנו מהם, ובהודות לו על מה שגמלנו מחסדיו" - כנגד המצה, המבטאת את הגאולה ממצרים.

אף כאן, הקדים הרמב"ם את המרור למצה. אמנם, מבחינה כרונולוגית קודם המרור למצה, אלא שאם נבחנים הדברים על פי סדר הזמנים, הרי שהמרור קודם אף לפסח,

ומדוע פתח הרמב"ם בפסח? ועוד, מדוע בכותרת ההלכה הקדים הרמב"ם את המצה למרור?

בכותרת ההלכה, הבנויה על דברי חז"ל, נראה שהדברים מובנים. הפסח הוא המצה העיקרית, והוא נאכל "על מצות ומרורים". המצה קודמת למרור שכן יש בה מצוה עצמית, ובזמן הזה אכילת המרור איננה מן התורה. מדוע בפירוט שינה הרמב"ם מסדר זה?

המרור קודם למצה משום שצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. לא ניתן לספר על הגאולה בלי תיאור השעבוד. מדוע, אם כן, פתח הרמב"ם בפסח? נראה, שהפסח נותן את המבט השלם על ליל הסדר. הפסח נאכל בחבורה - "שה לבית אבות שה לבית", וצריך האב להדגיש לבניו, כי חבורה זו ומשפחה זו היא חלק מציבור. עניינו של קרבן פסח הוא היותו קרבן ציבור, אף שנאכל הוא על ידי כל יחיד ויחיד³, ועל כן יש לפתוח בכך, ולומר לבנים כי ליל הסדר נחוג בהיותנו חלק מהאומה, ולא כאנשים פרטיים.

³ כפי שביארנו בהרחבה בשיעור "קרבן פסח", לעיל עמ' קסא.

